

Spolutvůrce politiky uvolnění

Radikální mládí

Tento rok uplyne třicet let od úmrtí mimořádné osobnosti globálního demokratického socialismu *Willy Brandta* (1913–1992), vlastním jménem *Herberta Ernsta Karla Frahma*. Rodák z periferie Lübecku v nejsevernější spolkové zemi Šlesvicku-Holštýnsku prošel mimořádně komplikovanou životní cestou, která se v závěru jeho života plodně dotkla i nejstarší české politické strany, České strany sociálně demokratické. Jeho *východní politika* (Ostpolitik) se stala *důležitým východiskem* při překonávání hrůzných následků druhé světové války a jeho předsednická éra v SPD otevřela před touto nejstarší globální socialistickou stranou období jejího dějinně největšího vlivu na německou společnost v tehdejším západním státě. Nadčasovým zůstává i jeho projev při otevření Marxova domu v porýnském Trevíru z roku 1977. Brandtův skon, skon zvláště úspěšného předsedy Socialistické internacionály, byl jako nadčasový vnímán i jeho politickým soupeřem, tehdejším spolkovým kancléřem Helmutem Kohlem. Dnes Brandtovu památku připomíná v Berlíně nové historické sídlo strany – *Brandtův dům* postavený v znovusjednoceném Německu a monumentální portrétní socha, jež se nepřehlédnutelně tyčí v jeho atriu.

Rok narození – rok 1913 – sehrál v Brandtově životě *klíčovou úlohu*. Dospíval v požívačných dvacátých letech a v prvním období Velké hospodářské krize. Podobně jako v životě našich revolucionářů z pomezí komunistického a sociálně demokratického proudu se i v Brandtově-Frahmově životě tvořila v životě osiřelého dítěte pod vlivem děda-sociálního demokrata *Ludwiga Frahma* (1875–1935) sociální zkušenost, která ho vedla do levicových řad. První politický článek napsal Brand ve svých třinácti letech roku 1926. V 16 letech, roku 1929, se stal členem Rudých sokolů, mládežnické organizace SPD. O rok později do této politické strany vstoupil. Nespokojen s mírou radikality, kterou vedení strany vyvíjelo vůči rychle sílícímu fašistickému hnutí NSDAP, přešel o rok později do podstatně radikálnější Socialistické dělnické strany Německa (SAPD) a s ní i do Třiapůlté internacionály (Londýnského byra); postupně se stal *vůdčí osobností její mládežnické organizace* jako člen jejího ústředního londýnského sekretariátu a zástupce SAPD.

Z Německa odešel v dubnu 1933 a stal se členem ilegálních struktur Socialistické dělnické strany Německa. Našel útočiště v Norsku formálně jako student historie na univerzitě v Oslo; mimoto tu měl založit ilegální skupinu své tehdejší politické strany. Tehdy také začal Frahm používat pseudonym *Willy Brandt*, jenž se posléze stal jeho novou totožností. V roce 1934 se věnoval ustavení Mezinárodního úřadu revolučních mládežnických organizací, mládežnické organizace Třiapůlté internacionály. V druhé polovině roku 1936 se pohyboval z pověření vedoucího pařížského podzemí Socialistické dělnické strany Německa *Jacoba Walchera* (1887–1970, z KPD-KSN vyloučen 1928, z SED 1951) se intenzívně věnoval navázání *kontaktů s komunistickým a sociálně demokratickým podzemím*. Výsledkem tohoto Brandtova úsilí byl v lednu 1937 podpis protinacistického provolání podzemních (ilegálních) komunistů, sociálních demokratů a SAPD, které zahrnovalo i řadu významných nepolitických protagonistů. Nikoliv nevýznamnou epizodou Brandtových žurnalistických aktivit v tomto roce bylo i jeho *pětiměsíční informování o španělské občanské válce* pro potřeby norského listu Arbeiterbladet.

Roku 1938 zbavilo nacistické Německo 25letého Brandta německého státního občanství; mladý revolucionář nato reagoval podáním žádosti o občanství norské. Při bojích s nacistickou armádou se Brandt, voják norské armády, ocitl v německém zajetí; život mu zachránila norská uniforma a v červnu 1940 následný útěk do Švédska, kde prožil zbytek druhé světové války. Tamější norské diplomatické zastoupení mu při té příležitosti o několik týdnů později udělilo norské státní občanství.

Pohyboval se v prostředí sociálně demokratického exilu (mj. se tu seznámil s Rakušanem Brunem Kreiským) a založil *Švédsko-norský tiskový úřad*, který spojencům (Spojeným národům) předával zprávy o situaci v Německu a udržoval kontakty se spojeneckými zpravodajskými službami. Jako jeden z prvních napsal knihu o atentátu na Hitlera 20. července 1944. V říjnu 1944 vstoupil do švédské exulantské skupiny SPD; fakticky to znamenalo jeho *návrat do této politické strany*, který se pak završil i formálně po návratu do Německa r. 1947.

Do své vlasti se však dostal již o rok dříve – mj. se tu po deseti letech setkal se svou rodinou v Lübecku – jako *novinář-korespondent norského tisku*, který mj. prostředkoval zprávy o průběhu norimberského procesu s vedoucími nacistickými válečnými zločinci. Od roku 1947 používal i oficiálně svůj revoluční pseudonym, který se spolu s obnovením německého státního občanství stal doživotní součástí jeho nové identity.

Znovu ve vlasti

V lednu 1948 se stal vedoucím berlínského sekretariátu SPD a současně i šéfredaktorem jejího spolkového periodika *Sozialdemokrat*. O rok později získal poslanecký mandát ve Spolkovém sněmu a roku 1958, v 45 letech, se stal *předsedou západoberlínské SPD*. Získával tak zkušenosti zdola se zmírňováním původně strohého spojeneckého pojetí denacifikace Německa. Byl to *krvavý kompromis*: hloučky německých antifašistů at' domácích, či exilových byly nuceny svádet boj o mladou generaci, postiženou ideologickou masáží v Hitlerově mládeži; a nejen to. Pokud Spolková republika měla být životaschopným státem, platil imperativ srovnatelných postupů i pro veřejnosprávní a justiční úřednictvo, armádu, školství, zdravotnictví a diskurz, který to vše provázel; v opačném případě hrozilo ve volbách vítězství donedávných většin z lidí ovlivněných nacistickou ideologií. Byla to *dusná léta*, která začala nést své plody od přelomu šedesátých a sedmdesátých let, když generaci prarodičů a rodičů střídalo tehdejší nastupující mládí. Pro SPD i Brandta osobně to znamenalo *zplášt' delikátní situaci*: vedle důrazu na demokratizaci spolkového Německa, provázené rychlým hospodářským vzestupem sociálně tržní ekonomiky Ludwiga Erharda, tu byl neméně naléhavý imperativ *zachování hodnotové integrity a praktickopolitické síly* a vlivnosti levicové SPD na ústřední spolkové, ale i zemské, okresní a místní úrovni v jednotlivých spolkových zemích. Čas od času byl přítom Willy Brandt terčem pokusů zejména německé pravice, která mu zazlívala jeho předválečnou nekonvenční minulost zahrnující mj. jeho působení ve španělské občanské válce i skandinávském protinacistickém odboji.

Brandt se nejen učil; mohl současně využít i svou jedinečnou životní zkušenost z Třiapůlté internacionály i Socialistické dělnické strany Německa, španělské občanské války, válečného norského i švédského politického prostředí a také osobních kontaktů a zkušeností s ortodoxně stalinským i trockistickým komunismem. Čím těžší nároky byly na něj kladeny, tím zřetelněji se v řádu let stával *čelnou osobností německé sociální demokracie*. Od r. 1957 byl západoberlínským starostou a v průběhu let i souboru průsečíků, které se k Západnímu Berlínu pojily, *mezinárodně stále známější osobností*. To naopak zpětně posilovalo i jeho vnitrostranické postavení. Velkou proslulost mu zjedнала i jeho politická obratnost během berlínské krize a stavby zdi napříč Berlínem r. 1961. O tři léta později byl zvolen po Erichu Ollenhauerovi *předsedou SPD*. Bylo to v končícím období Adenauerovy éry a současně zesilování vlivu SPD na německé spolkové politické scéně.

V čele německé levice

Berlínská stranická lokace a křeslo západoberlínského starosty znamenala pro Brandta nejen vývojový *faktický vstup do nejužšího vedení SPD*, ale také kontakt s předními představiteli dobové světové politiky. R. 1961 se tak setkal s prezidentem Johnem Fitzgeraldem Kennedym, r. 1964 s americkým ministrem obrany Robertem Mac Namarou. Kontakty navázal i s vedením klerikální faktické pravicové až středopravé Adenauerovy dvojstrany CDU/CSU. Ve svých 48–50 letech byl také *logickým nástupcem* postupně odcházejících vůdců starších – vlastně meziválečných – generací. Pod Brandtovým vedením se ze Západního Berlína stávala *sociálně demokratická tvrž*. Roku 1958 tu SPD získala absolutní většinu ziskem 52,6% hlasů, jež v roce berlínské krize dále zvýšila na 61,9% (podle dostupných informací to má být historicky druhý nejlepší výsledek SPD v tomto městě-spolkové zemi).

Odrasovým můstkem k Brandtovu dalšímu politickému vzestupu se stala *krizová situace kolem postavení berlínské zdi r. 1961*. První celostátní volby, v nichž SPD vedl, znamenaly průlom hranice 35% hlasů, který dále pokračoval v průběhu šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých let s vrcholy v letech 1969 (42,7%), 1972 (45,8%), 1976 (42,9%) a posléze v rozmezí 37–43%. Volební výsledek z parlamentních voleb roku 1961 znamenal jednak výrazný přírůstek (oproti r. 1958 více než čtyřprocentní) a pro klerikály z CDU/CSU *ztrátu absolutní většiny ve spolkovém sněmu* a blížící se konec Adenauerovy éry. Poprvé se objevily hlasy mluvící o velké rudočerné koalici, které se naplnily po odchodu Adenauerova nástupce Ludwiga

Erharda roku 1966. Tehdy se pod novým spolkovým kancléřem Kurtem Georgem Kiesingrem stala skutečností. Brandt, Wehnerovým přičiněním od r. 1962 místopředseda SPD, se stal vicekancléřem a ministrem zahraničí. Vzestup Brandtův i SPD měl dále pokračovat.

Kolem něj se také během šedesátých let zformovalo mimořádně silné užší vedení, kterému vévodili prominentní exkomunista *Herbert Wehner* (1906–1990) a představitel vnitřní opozice nacistické éry, iniciátor Deklarace povinností člověka (1997) *Helmut Schmidt* (1918–2015). Vzájemné vztahy konkurenční spolupráce se prolínaly i do *Socialistické internacionály*, jejímž předsedou se Willy Brandt stal r. 1976. Byla to éra tří proslulých státníků demokratického socialismu, které dotvářeli Rakušan *Bruno Kreisky* (1911–1990) a zavražděný Švéd *Olof Palme* (1927–1986) a volněji s ním souviselí již připomenutý *Helmut Schmidt* a *François Mitterand* (1916–1996). Ve své politické činnosti navázal na programy meziválečného demokratického socialismu, godesberský program (1959) i sociálně tržní ekonomiku Ludwiga Erharda; v zahraniční politice překonával dědictví studenovělečné Hallsteinovy doktríny (koncept tzv. *nové východní politiky*) úsilím o budování vyvážených vzájemně korektních vztahů se státy sovětizované části Evropy (tzv. vnějším ruským impériem) i SSSR samotným v duchu *politiky uvolnění*.

Na vrcholu

Z těchto východisek i proto, že dokázal odolávat opakovaným narážkám nebo i přímým útokům na svou minulost (protinacistické hnutí, exil, španělská občanská válka) byl přesvědčivý a působivý i v zahraničí. Pověst *skutečného německého demokrata, socialisty*, která ho provázela, naopak v tomto případě byla předností. Tím spíše, že i druhý tábor, sovětizovaná Evropa, viditelně vychladl ve svých snahách a úsilí a dolehly na něj hospodářské potíže. Doba dozrála. 13. března 1970 navštívil Willy Brandt jako první spolkový kancléř NDR. V prosinci stejného roku improvizovaně a proto nanejvýš přesvědčivě poklekl ve Varšavě před pomníkem obětí holocaustu; ostražití Poláci tento jeho průlomový čin ocenili tím spíše, že bylo následně doplněno *západoněmeckým uznáním hranice Odra/Nisa*. 7. června 1973 navštívil Izrael. 26. září 1973, kdy byly do OSN přijaty oba tehdejší německé státy, se účastnil i jednání Valného shromáždění OSN. 11. prosince 1973 byla v Praze podepsána *Pražská smlouva*, která formulací o nulitě Mnichovské dohody (mnichovského diktátu) uzavřela *bolestnou kapitulu československo (česko)–německých vztahů* a silně omezila manévrovací prostor snah jak sudetoněmeckého landsmanšaftu, tak střechové centrály dalších poválečně transferovaných německých národnostních menšin sdružených ve Svazu vyhnanců. Bylo to v době *postupného nabíhání prvního ropného šoku*, který Brandtovu vrcholovou exekutivní politickou dráhu uzavřel v květnu 1974 *Guillamovou aférou* (jeho blízký spolupracovník byl odhalen jako agent východo (střední) německé Stasi-Státní bezpečnosti). Do tohoto období zasahuje i počátek tzv. *vnitroněmeckého obchodu*, který byl zvláště výhodný pro tehdejší sovětizovanou Německou demokratickou republiku. Vliv tohoto úsilí na celokontinentální schválení Závěrečného aktu helsinské konference r. 1975 je rovněž nepopiratelný.

Trevírský (trierský) Marxův dům SPD

4. května 1977 pronesl předseda Socialistické internacionály a SPD Willy Brandt v Trevíru (Trieru) projev *ke 30. výročí otevření Marxova domu v jeho rodišti*. S odvoláním na výrok prvního poválečného vůdce-obnovitele SPD Kurta Schuhmachra zdůraznil, že v sociálně demokratickém hnutí musí být místo pro ty, kteří mají blíže k Marxovi i pro ty, kteří se vztahují k „transcendentnímu duchovnu“. Dotkl se i tématu a *vazby socialismus-svoboda*. Připomněl přihlášení mladého Marxe k požadavku svobody tisku a slova. Spolu s Engelsem vášnivě bojovali již v době *Manifestu komunistické strany* proti sektářství a vyvyšování se nad jinými politickými směry. Byť rozporně, ale jednoznačně se Marx hlásil k podpoře práva na sebeurčení národů. Byl *syntézou průkopníka, vědeckého myslitele a proroka*. Jeho dědici se stali *Friedrich Engels, August Bebel* a *Karl Kautský*. Marxovo a Engelsevo dílo však nebylo dovršeno a řada věcí a otázek jimi nebyla řešena. Je však jisté, že pozdní Marx se hlásil i k jiným než výhradně komunizujícím formám přechodu od kapitalistické k socialistické společnosti. Není náhodou, že *rozhodující impulsy získal demokratický socialismus právě od Marxe*. Z druhé strany však Marx v žádném případě nesmí zůstat nedotknutelnou modlou. Proto je nutné se *obradit proti znetvoření* jeho odkazu tzv. marxismem-leninismem (stalinismem). Odlišnosti od komunismu současně nesmí bránit snahám o oslabení panujících napětí. Otevřenost sociální demokracie, zakotvená v Godesberském programu, však nemůže být v žádném případě bezbřehá: nemůže se stát azylem pro

politické bezdomovce. Nám i Marxovi šlo a *jde o uchování socialismu, který předpokládá svobodu a svobodu vyvolává*. Marx sám je přitom dědicem svobodmilovných (liberálních) buržoazních revolucí. Demokracie je z tohoto hlediska *permanentním procesem*. Demokratický socialismus se tím nestává utopií a socialismus prázdnou formulí; to platí i pro Godesbergský program.

Brandtův projev zůstává mimořádným nadčasovým inspirativním zamyšlením nad vztahem socialismu, demokracie a svobody a podržuje si svou programotvornou sílu. Svůj projev německý státník uzavřel dobově aktuálním zamyšlením nad Marxovým lidským i myšlenkovým dějinným odkazem: „*Budeme tedy vždy znovu přezkoumávat, zda dosažená svoboda jde ruku v ruce se spravedlností ve všech oblastech, v nichž každý jednotlivec může být svobodný. A zda vládne ono bratrství a ona solidarita, které umožňují svobodu. Vstoupili jsme dveřmi, které také otevřel myslitel Marx. Pro nás zůstává svoboda tím, čím byla pro něj: kritickým měřítkem, vůči němuž se musí každý řád ospravedlnit. Demokratický socialismus se tím nestává utopií a socialismus prázdnou formulí – což platí i pro Godesbergský program. Socialismus znamená pro nás spíše projekt svobody, který zůstává otevřený, v pohybu a proto lidský.*“

V podobném duchu se tento německý demokrat vyjádřil i při své návštěvě Lidového domu v květnu 1990; vyjádřil tehdy podiv nad absencí Marxovy připomínky v této památné budově (bylo to mj. v souvislosti s nedávným obnoveným přijetím ČSSD do Socialistické internacionály). Naposledy tato reflexe v českém prostředí zazněla v Sále státních aktů v budově Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky r. 1997 z úst Brandtova nástupce v předsednictví SPD a mnichovského starosty Hanse-Jochena Vogla (1926–2020) v přednášce určené poslaneckému klubu ČSSD za osobní účasti prezidenta Miloše Zemana, který byl tehdy předsedou Poslanecké sněmovny. Při té příležitosti odhalil v Praze-Karlíně *pamětní desku* na domě, který byl ve třicátých letech *sídlem exilového zahraničního vedení SPD*.

Skon a odkaz

Poslední léta života, ve kterých byla SPD zahrnuta do opozice i vlivem vnitřních tenzí, jež se v ní vzrůstající měrou začaly projevat od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, Brandt, i když jeho pracovní vypětí nepolevovalo, postupně, i vlivem věku a horšícího se zdraví, opouštěl funkce a činnosti, jež se k nim vázaly. Jeho odkazy se v té době staly *Berlínský program SPD* (byl schválen 20. prosince 1989 na sjezdu SPD) a aktualizovaná *Frankfurtská deklarace* Socialistické internacionály (podpořena na XVIII. kongresu SI ve Stockholmu 20.–22. června 1989). Na dějinném rozmezí evropského zlatého věku a poznenáhleho nástupu neoliberalismu („konzervativní revoluce“) patřil k těm nečetným, kdo byli s to při osvojení některých jejích nesporných přínosů (informatika) zachovávat *kontinuitu emancipace, vývojově chápaného revolučního ideálu a slučovat ji s přesvědčivostí vůči mladé části německé populace*. Roku 1992, kdy už se na něm projevovala smrtelná choroba, rakovina tlustého střeva, odcházel i ze života: jeho životní cesta se uzavřela 8. října 1992 v porýnském městečku Ufer nedaleko Bonnu ve spolkové zemi Porýní-Falc. Den jeho skonu byl dnem truchlení a smutku nejen pro Sociálně demokratickou stranu Německa a Socialistickou internacionálu, ale i pro celé Německo a jeho osobnost byla při této příležitosti připomínána a vzpomínána s úctou a vážností také celosvětově.

Willy Brandt byl a nadčasově stále zůstává *historickou osobností jak Sociálně demokratické strany Německa, tak Socialistické internacionály*. Patřil k té generaci světových vůdců demokratického socialismu, jejíž životní zkušenost formovala třicátá a čtyřicátá léta minulého století; v československých poměrech se jeho životní cestě přibližovali generační vrstevníci komunista Josef Smrkovský (1911–1974) a sociální demokrat (také exkomunista) Blažej Vilím (1909–1976) či dlouholetý generální tajemník exilové strany Václav Holub (1909–2004) nebo československý Slovák Alexander Dubček (1921–1992). Revoluční mládí, provázené jeho činností jak v radikální Socialistické dělnické straně Německa, tak ve španělské občanské válce i později ve skandinávském socialistickém odboji, ho výrazně poznamenalo pro poválečnou činnost v SPD i pro práci ve Spolkovém sněmu a Socialistické internacionále. Je současně příkladem rozhleděného demokratického socialisty, který o kontinuitu ve své politické činnosti vždy důsledně usiloval a současně ji v aktuálních dobových kontextech také ztělesňoval. V tomto ohledu je nejen pro demokratický socialismus stále *výzvou i inspirací*.

A nejvýrazněji nejdůležitější součástí svého odkazu. Bouráním nánosů studené války, kulturou dialogů, jež inspiroval a jichž se také zúčastnil. Byla to práce vpravdě budovatelská, která umožnila zleva

vytvoření prostoru pro prosazování evropské integrující myšlenky, nastolování systému kolektivní bezpečnosti a překonání tíživých antagonismů z první poloviny minulého století. Chce-li se naše současnost dívat dopředu, musí, náležitě poučená a pokorná, hledět vzad na odkaz tohoto mimořádného muže.

Vžad v tomto případě umocněně znamená hledět vpřed.